

ՀԱՆՔԻՄ ՏԱՐԱՌԻՔԱՅ

Գ. ՏԱՐԻ Զ. ՀՐԶԱՆ

1864

ԹԻՒ 94. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 20

“ ՄԱՍՈՒԼԸ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏՈՒՆ ԼՈՅՍ Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՅՍ ԿԱՅ, ՀՈՆ ԿԱՅ ՆԱԵՒ
ՆԱԽԱՆԱՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԸ: Վ. ՀԻՒԿՕ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Այս.

Հայաստանի և հրեաների միջև.

Բարեկամ.

ԼԷ ՄԷՆԵՐԱՆԸ

ԱՅԴ

Պօլսոյ մէջ Գաղիկ մտաւորաւ գաղափարաւոր
առիթ բռնելով՝ անոր բաժանորդներէն ոմանք չեն
ուզեր եղեր իրենց պարտքը վճարել:

Արդարեւ կը դարմանանք այդ անձերուն վրայ,
որոնք հանիւն բառին փէշին նշանակելը չեն գիտեր,
և վեցերորդ շրջանին Հոկտեմբերի վերջը լրանալը
գիտնալով հանդերձ՝ տակաւին չեն հաճիր վճա-
րել իրենց պարտքը:

Եւրոպայի մէջ նախ կանխիկ բաժանորդագրինը
կը վճարուի խմբագիրներու և ապա օրագիրը կը
ղրկուի բաժանորդաց: Մեր մէջը կերեւայ թէ ոչ
միայն կանխիկ չեն ուզեր վճարել, այլ նաև, եթէ
կարելի է, ամենևին չվճարել:

Եթէ Գաղիկ նկատմամբ դժգոհութիւն ունին
պօլսեցի բաժանորդներէն ոմանք, կրնան չդրուիլ,
ըստ որում արդէն բազմիցս ըսած ենք թէ աղա-
չելով բաժանորդ չենք խնդրեր, իսկ եթէ պիտի
հաճին մեր փառաքի թերթը պատուել իրենց բա-
ժանորդագրութեամբը, այս պատիւը կրնայ զմեզ
անոնցմէ շնորհակալ ըլլալու ստիպել՝ եթէ հաճին
միանգամայն իրենց պարտքը կանխիկ վճարելու:

Ստուգիւ բաժանորդագրութեանց սակաւու-
թենէն պիտի ստիպուինք բոլորովին դադարեցնել
Գաղիկը, բայց ոչ հիմա, այլ շրջանին, այսինքն
Հոկտեմբերին վերջը: Բնէլ է թէ բաժանորդք կը

պարտաւորին վճարել իրենց պարտքը քան յաւաք,
քանի որ ճշմանին ամբողջ թերթերը ընդու-
նած պիտի ըլլան:

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐԾՆԱՓՈՒԹԻՒՆ

Ը.

Quand certaines idées ne sont plus générale-
ment admises, quand les intérêts divergent
et se fractionnent, quand on ne s'entend
plus sur le but qu'on doit atteindre par un
effort commun, alors la nationalité s'affaisse,
languit et meurt.

Հայ ժողովուրդին նկատմամբ քանի մը ներ-
քին համոզումներ ունինք, որոնց վրայ տարակու-
սիլը այնչափ ներքին է՝ որչափ ներքին է երկրային
երկրաչափական ճշգրտութեան մը վրայ: Այլը ինչ
կուզեն թող ըսեն, ինչ կուզեն թող մտածեն,
մենք՝ սակաւթիւ ազգայիններու հետ համակարծիք
դառնուելով՝ կը պնդենք թէ Հայերը, — և մեր
խօսքը այն Հայերուն համար է, որոնց քով ազգ,
հայութիւն, լուսաւորութիւն, հաւատք և ապա-
ղայ բառերը նշանակութիւն չունին, — Հայերը,
կըսեմ, գիտեն տառանիլ, նաև շարժիլ, յուզուիլ,
կուռիլ, օձախիլ՝ առանց նպատակի. աշխատիլ՝ ստա-
մաքսը սնելու այսինքն ոչ թէ ապրելու՝ այլ ա-
ռելու (végéter) համար. մեռնիլ՝ ոչ թէ սկզբուն-
քի մը, դադարի մը համար կուռելով՝ այլ կա-
կուղ անկողնի կամ յարդեայ խշտակի մը վրայ
մաշուելով և իրենց յետին շունչը աւանդելով՝

իբր անասուն : Անոնք արիութիւն մ'ունին , որ է ստամոքսի ամենակարողութիւնը , և փառք այս ամենակարողութեան , եթէ ոչ առաքինութեան զինուոր , զէթ մոլութեան զերի ըլլալու յատկութիւնը ունին 'ի վերստ : Գ

Այդ անձինքը մարտելու զօրութիւնը ունին լիովն . անուրանալի է այս : Մեր դատումներն ալ պիտի մարտեն արդեօք . — Չենք կարծեր :

Սոլութեան դերի բաղմութիւն մը հարկաւորապէս օրուան շահովը կը բաղի , յանուն այս շահուկաճի , կը շարժի , կը դործէ , կաշխատի , կը յուսնի , ամէն սկզբունք մոռնալով , նաեւ արդարութիւնը , ամէն զոհողութեանց յանձնառու ըլլալով , նաեւ անպատուութեան , չունենալով ուրիշ տէր բայց եթէ նիւթը , որ կը շրջափուլի , ոսկին որ կը փայլի , կիրքը որ կը կատարի , ստամոքսը , որ կը մարսէ ամէն բան , նաեւ վատութիւնը :

Ստամոքսը ներկայն կը մտածէ , իսկ սիրտը և միտքը ոչ միայն ներկայն , այլ նաեւ ապագան :

Խլուրդները ներկայէն անդին չեն տեսներ : Այսպէս անստալ խորերը թափանձեւ արծիւներու տրուած է միայն :

Տղէտ ժողովուրդ մը , երբ իր էութեան տարրը ներկայն , այսինքն անձնական շահն է , հարկաւորապէս անբարոյականութեան արդիւն մէջ կը թաւալի անընդհատ և հետեւաբար անկարող է հետեւելու մարդկային փրկաւէտ շարժման :

Վերկայով շատանալը կամովին մահուան դատապարտուիլ է . ըստ որում կեանքը յառաջադիւ մութեան , և յառաջադիւմութիւնն ալ ապագային մէջն է :

Գիտնալու համար թէ ինչ է ապագան , տեսնելու համար թէ հոն ինչ կայ և ինչ պիտի ըլլայ , տղէտ ժողովուրդ մը կը պարտաւորի վեցերորդ զգայարան մ'ունենալ , որ է մոքին աչքը :

Միտքը կը տեսնէ դաղափարը , սիրտը կը զգայ անոր հետեւութիւնը և կամքը կը շարժի նոյն հետեւութիւնը արտագրելու և վայելելու համար : Ժողովուրդ մը որ կընդունի դաղափարը , հարկաւորապէս կընդունի նաեւ սրտին հրաւերները : Բանականութիւնը և զգայողութիւնը որ և է մարդկային ընկերութեան վրայ սարք կը դնէ ըլլալու մէջ մը , աճիլ և զօրանալ բարոյապէս և նիւթապէս , սրբել ընտանիքը , մաքրել կրօնքը , հեռանալ մութէն , թեւաթիւ լուսոյ մէջ , տեսնել , մըտածել , զգալ , կամիլ , շարժիլ , դործել և ապրիլ շարունակ ապրելու համար :

Ահապէս կը մեռնին , այլ ազգերը չեն

մեռնիր : Ազգերը անմահ են , եթէ ունենան ազգային կեանքի մշտնջենաւոր սարքերը , որոնք սիրտէ և միտքէ կազմեցան :

Ինչպէս անհատները , նոյնպէս ազգերը կը մեռնին , այսինքն իրենց մասնաւորութեան դրոշմը կորուսելով մարդկային ընդհանուր դերապատանհետ կը խառնուին և բարոյապէս կոչնչանան , եթէ միայն ներկայն մտածեն , այսինքն եթէ արհամարհեն սիրտը և միտքը :

Այսպիսի մոլութեամբ մը վարակուած ժողովուրդ մը ամէն դործառնութեանց և խլրտումներուն նպատակ կընտրէ ստամոքսը , ըսել կուզեմ ներկայն , և հետեւաբար քայլ մ'անդին ոչ կը նայի և ոչ կը շարժի : Ահա այս կուրուքիւնը և անշարժութիւնը ժողովուրդի մը զէպ 'ի կորուստ կառաջնորդեն : Ուր որ սիրտ , այսինքն արդարութիւն , և ուր որ միտք , այսինքն լոյս չկայ , հոն ընկերային հիւանդութիւնները կը վլատան և ազգին էութիւնը վաղ կամ անադան , ուղղակի կամ անուղղակի , կամ վատանդեն և կամ կտրանեն ' հիւանդութեանց ծանրութեան աստիճանին համեմատ :

Ժամանակը եկաւ տրդեօք ըսելու թէ այս ժողովուրդն ալ այսպիսի հիւանդութիւններով բռնուած նահատակ մ'է , և թէ ասոնց ամէնէն վտանգաւորն է կրօնափոխութեան մոլութիւնը որ հայութեան ջնջումը պատրաստելու վրայ է :

Եթէ մեր մէջ կը գտնուին տասը անձինք որոնք խղճի ազատութեան սկզբունքը , և ազգայնութեան աւերակները իրարմէ տարբերիլը կընդունին , անոնց մին ալ մենք ըլլալու պատիւը արդէն ունինք :

Բայց հայութիւնը և կրօնքը ինչպէս իրարու յարեւիս բացաւորելու և մեր սկզբունքներու հակառակ կարծիք մը յայտնած չըլլալիս ցուցունելու համար , կստիպուինք յետագայ հարցումները ընել և պատասխանել իւրովի :

Ի՞նչ է ազգութիւնը , և ազգայնութիւնը .

Ի՞նչ է կրօնքը և կրօնափոխութիւնը .

Բանի մը շարժ թառալ բարեկամ մը Բարիքէն առաջարկած է մեզ ազգ (nation) , ազգայնութիւն (nationalité) և ժողովուրդ (peuple) բառերուն տարբերութեան նկատմամբ մեր կարծիքները յայտնել և Հայերուն ազգութիւն և ազգայնութիւն ունենալը կամ չունենալը , ժողովուրդ մը ըլլալը կամ չըլլալը ըսել :

Ըստ մեզ ազգ կանուանի այն համայնեւ անհատներու ազգայնութիւնը , որ իւր հայրենի երկրին և հողին վրայ կապրի . ունի ինքնօրինութիւն

և անկախութիւն. անարդեւ կը վայելէ իւր ընկերային, քաղաքային և քաղաքական իրաւունքները, զորս ինք կը հրապարակէ և կը հաստատէ պարտաւորութեանց հետ, իրաւանց լիութիւն վայելումը և պարտաւորութեանց անթերի կատարումը ապահովելով մասնաւորապէս և իւր կամքով հաստատուած օրէնքներու համամատ: Այլ և նոյն օրինաց, մի և նոյն համասեւ իշխանութեան կը հպատակի. ունի իւր ասհմային տանգութիւնները, սովորութիւնները, բարքը, ունի նաեւ ազդային յիշատակարաններ, և զիտէ շուրթերովը հայրենիքին ամենափոքր այլ նուիրական քարը անգամ համբուրել և զայն, ինչպէս նաեւ ազդային պատիւը, մինչև արեւնը թափելով պաշտպանել՝ տրտաքին յարձակումներու դէմ:

Հայերը ուրեմն ազգ մը չեն կոչմեր, այլ ժողովուրդ մը, մասնաւոր թէ աստանդական ժողովուրդ մը:

Ժողովուրդը կանուանի այն մարգերու բաղմութիւնը, որն ուր լեզուով, բարքով, սովորութիւններով և աւանդութիւններով տարբեր ազգի մը իշխանութեան կը հարստակի և անոր դրած օրէնքներուն կը հնազանդի: Հայերը, Յայները, Հրէաները՝ լիւրքիայի մէջ, և դարձեալ Հայերը, Բալթիկացիները, Պոնտիկացիները, այսուհետեւ նաեւ Աբխազները Ռուսիայի մէջ զոտ ազգեր չեն այլ ժողովուրդներ: Ազգի մը և ժողովուրդի մը տարբերութիւնը այս է հաս:

Միայն նոյնասեւ անհատներէ բաղկացող ժողովուրդ մը ամբողջապէս՝ և իւրաքանչիւր անհատ մասնաւորապէս իւր ազգութիւնը կորուսելէն ետք, կրնայ դառնալ իւր ազգայնութիւնը: Մարդերու բաղմութիւն մը իբր ազգ կրնայ ջնջուիլ աղերսու ցանկէն, ինչպէս Հունդարացիք, Բալթիկացիք, Հայք, Հրէայք, քաղաքական իշխանութիւններու թշնամութեամբ, եթէ իւր ազգային էութեան տարրերը նուազին և անհետին: Բայց ժողովուրդի մը, ինչպէս նաեւ անհատի մը ազգայնութիւնը կրնայ անբաւարար և անջնջելի մնալ, նաեւ արտաքին թշնամիներու կամաց հակառակ, եթէ անկիւ ուզէ պահել զայն՝ այն թէութիւններով, որոնցմով միայն հնարին է ճանչնալ ազգայնութեան յարդը:

Ազգայնութիւնը, երբ անարատ և անխառն կը մնայ, կրնայ ժողովուրդի մը քաղաքական և ընկերական ստորին դիրքը փոխել և տալ անոր ազգային կայութիւն:

— Եւ արդարեւ ինչ կիմանանք ազգայնու-

թիւն ըսելով:

— Երկու բան:

Նախ այն թէութիւններու ամբողջութիւնը, որու համամատ մարդս համասեւ ժողովուրդի մ'անհատներուն մին է: Այս թէութիւններն են մարդուս լեզուն, ընտանի սովորութիւնները, տոհմային յիշատակները և իւր գրականութիւնը:

Երկրորդ այն պաշտպանութիւնը զոր օտար ազգի իշխանութիւն մը այլասեւ ժողովուրդի մը վրայ կը տարածէ:

Առաջին նշանակութեան համամատ Հայերուն ազգայնութիւնը իրենց հայութիւնն է, և իբր Հայ կրնգուներն այն ամէն անհատները որոնք հայութեան տարրերը ունին, այսինքն հայերէն կը խօսին, հայերէն կը դրեն, ասհմային աւանդութիւնները կը ճանչնան և սովորութիւններու հետ կը պահեն, նաեւ աշխարհիս չորս կողմը տարածուած ալ ըլլան: Այսպէս լիւրքիայի, Ռուսիայի, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի և ուրիշ աղերսու Հայերը ունին իրենց ազգայնութիւնը, որ է հայութիւն. բայց իրենց ազգայնութիւնը կը տարբերի իրարմէ: Լիւրքիաբնակ հային ազգութիւնը լիւրքի՝ և Ռուսիաբնակին ազգութիւնն ալ Ռուսի ազգութիւնն է: Ուսկէ կը հետեւի թէ այլ և այլ աղերսութիւններու հոսանք քանի մը Հայեր մէկ տեղ դաւանուած առան ազգութեամբ կը տարբերին և կը բաժնուին, այլ ազգայնութեամբ այսինքն հայութեամբ կը համասեւին և կը միանան:

Արդ եթէ մենք այսուհետեւ մեր հայութեան նկատմամբ տնտրութիւն մնալու ըլլանք, անտեսն մեր մասնաւորութիւնը կը կորուսենք, և մեր ազգութեանէ ետք կորուսած կըլլանք նաեւ մեր հայութիւնն ալ, որով բոլորովին ջնջուած և աներեւութացած կըլլանք երկրիս վրայէն, ինչպէս Ասորեստանցիք, Գողթեացիք, Վարդապետիցիք, Գոթացիք, Հալապեացիք և ուրիշ շատերը:

Հայերուն ազգութիւնը Ահր գարուն սկիզբները սկսաւ տկարիլ՝ բարբարոսութեան ներքեւ: Ի հաստատն, Խրըմ, Մոլտավիայ երբ հայ գաղթականութիւններ ընդունելու սկսան, հետ զհետէ Հայաստանը աւերող աղէտքները, Լեւոնի ճակատի Եղիշատի սուլթաններուն ձեռք գերի լինալը, Լոնկիթիմուրի և Շահաբբասի անագորոյն արշաւանքը մեր ազգութեան դամբարանը բացին և զայն հոն թաղեցին: Ալ այնուհետեւ մեր փրկութեան իբր միակ յոյս և խաբիսի՝ հայութիւնը մնաց:

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ

ՀԻՔԵՆ.

Քանի մ'օրէն Վամմարանօի թատրոնը կը բացուի, ուր տրուելիք առաջին քնարերգական ներկայացումն է Լաբէօ անուն օբերան, որն որ Պ. Պիւլէրի Լէիւ, կամ Արանալայի պաշարած անուն վիպասանութենէն քաղուած է: Իզմիրի Հայերը որոնք ստէպ կը յաճախեն այս թատրոնը, անշուշտ կը փափաքին ներկայացման պատմութեանը տեղեկանալ, և ահա այսօր Գալիլէ, նոյն իսկ իւր բաժանորդաց շատերուն խնդրանք, կը փութայ համառօտիւ հաղորդել թատրասիրաց նոյն թատերական գրութեան պարունակութիւնը:

Փոքր 'ի շտեմ պատմութեան տեղեկութիւն ունեցողները գիտեն անշուշտ թէ եղաւ ժամանակ մը ուր Ափրիկէի Մալքիտանիկները Սպանիոյ տիրեցին և դարերով իրենց իշխանութեան ներքե վարեցին այս երկիրը: Սպանիացիք երկար պատերազմներ ընելէ և յաղթութիւններով փառաւորութիւն ետք երբ Մալքիտանացոց թագաւոր Պօպուտիլի յետին ապաստանարանը եղող Արանաթան պաշարեցին, Իսաղար անունով հրէա մը, որ Պուապտիլի սիրելի և քաղաքին մէջ յարդի մոզ և մարդարէ մը կը համարուի, իւր հայրենակիցներու համար առանձնաշնորհութիւններ ընդունելու նըպատակաւ կը խոստանայ Սպանիոյ թագաւոր Ֆէրտինանտին Արանաթայի պաշարումը ղերացընել և քաղաքը յանձնել: Իսաղար, որ ինչպէս Արաբացոց նոյնպէս և Սպանիացոց պէմ սաստիկ ատելութիւն ունի, հին Սիոնի փառաւոր օրերուն դարձին յուսովը վարակուած՝ իւր նպատակին դործագրութեանը կսկսի, և նախ Մալքիտանեան զօրաց հրամանատար Ատէլ-Միւզա իշխանը բանաւարկել կուտայ՝ համոզելով Պուապտիլը թէ անիկա դաւադրութեամբ կուզէ Արանաթայի արքունական դահլէ բազմիլ: Իսաղար ինքնին կուրախանայ Միւզայի բանտարկութեան վրայ, և Պուապտիլի վիշաղ ամոքելու և զուարճութիւն տալու համար ակնարկութիւն մը կընէ, և ահա նորաբոյս աղջիկներու և գերիներու խումբ մը կուգայ Ալհամպրայի պալատին մէջ երգելու, և Պուապտիլ սակաւ ինչ կը զուարճանայ անոնց քաղցրաձայն երգերուն ներգաշնակութիւնը լսելով, և այս առթիւ բնադդուումով մը կը կարծէ թէ անմեղ է իւր զօրապետը: Այս է ահա թատրերգութեան նախաբանութեան միտքը:

Առաջին արարուածին տաջին մասին մէջ Ատէլ-Միւզա ղիշերայն կուգայ Իսաղարի տան դարձել և կսկսի երգելու և իւր սիրաբոյր զղացումները յայտնելու Լէիւային զոր կը սիրէ և որն որ հրէային աղջիկն է:

Մալքիտանիկ իշխանը ղիշեր ատեն կուզէ իւր սիրուհին տեսնել. «Ելի՛ր, հոգիիս աստղը, կերդէ անիկա, ելի՛ր, ահա ղիշերը քեզմէ նախանձելով իւր աստղերը կը զրդոէ», և կը վերջէ իւր երգը, շարայարելով. «Չքեզ սիրել և սիրոյդ առարկան ըլլալ, ահա՛, ո՛վ կոյս, այս է Աստուծոյ կողմէ մեզ կանխաւ խոստացուած արքայութիւնը»:

Amarti, amarti, ed essere

All' amor tuo l'abbietto!

Ecco, l'Eliso, o vergine,

A noi da Allah predetto..

Այս միջոցի Լէիւան կերեւայ և զանիկա սիրելը յայտնելու ատեն կը խոստովանի թէ անձանթ է իրեն ինչ ճակատադիր ունենալիքը, քանի որ ինք իսրայելուհի և սիրողը Մահմետական մէջ Յանկարծ իւր հայրը Իսաղար վրայ կուգայ, Մալքիտանիկ իշխանին փախչիլը կը տեսնէ, և Ալհամպրայի մէջ անոր մեռնելու սահմանուած ըլլալը յայտնելէն ետե՛ իւր բոլոր կառուութիւնը աղջկան վրայ թափել և զանիկա սպաննել կուզէ: Բայց կը զսպէ իւր կառուութիւնը՝ միտքը դնելով պատանդ տալ զանիկա Ֆերտինանտի՝ Արանաթայի պարտութեան նկատմամբ իւր անոր տուած խոստումը կատարելու իբր երաշխարութիւն: Եւ ըստուղիւ, առաջին արարուածին երկրորդ մասին մէջ Իսաղար Լէիւայի վրայ քոզ մը ձգած՝ կուգայ Սպանիացոց բանակը, կը ներկայի Ֆերտինանտի, ասոր պատանդ կը թողու իւր աղջիկը, և իւր խոստումը կատարելու պատրաստ ըլլալը այսպէս յայտնելէն ետե՛ իբր փոխարէն իւր ընկելք ծառայութեան, իւր ազդակիցներուն համար արտօնութիւններ և ազատութիւններ կուզէ: Թագաւորը կը մերժէ անտարբերութեամբ հրէային առաջարկութիւնը, և տեսնելով որ ասիկա բարկութեամբ կուզէ Արանաթա վերագառնալ իւր աղջիկին հետ, զանիկա հաւատաքնութեան ատենին կը յանձնէ որպէս զի դատուի և փայտակոյտի վրայ այրելու դատապարտուի: Բայց Իսաղար զարմանալի կերպիւ մը հաւատաքնութեան ատենին ձեռքէն կը փախչի և՛ առանց հոգ ընելու իւր աղջկան Ֆերտինանտի և Իզմայիլի քով պատանդ մնացած ըլ-

լալէն, Սպանիացւոց վրանները հուրի կուտայ : Այս հրաբորբօք վրաններուն մէջ տեղէն յանկարծ կերևայ այրող նիւթերու արձակ 'ի ձեռին և մարգարէաբար կսպառնայ Սպանիացւոց որպէս զի վախնան թէ Աստուծոյ և թէ իւր բարկութենէն : Հաւատաքնութեան ատենը իւր զայրոյթն կուղէ Լէիլային վրայ թափել, այլ ասիկա կազատի աւոր բարկութենէն՝ Ֆերաինանտի պաշտպանութեան ներքեւ մտնելով :

Հոս կը վերջի առաջին արարուածը և կսկսի երկրորդը, որուն առաջին մասին մէջ Իսաղարի բնակարանը կերևայ, ուր անիկա իւր համամիտնէրու հետ կը պատրաստուի դաղտնի տեղերէ Սպանիացւոց բանակին վրայ յարձակիլ և Ատել-Սիւզայի օդնականութեամբը յաղթել անոնց, և այս նպատակին յաջողելու համար կը փափաքի իւր աղջիկը Աստուծոյ զոհել, բայց, ո՛հ, Լէիլա բարեբաղդաբար Ֆերաինանտի քով պատանդ է : Երկրորդ մասին մէջ՝ Սպանիացիք յաղթող կը հանդիսանան և ամբողջ կրօնաթափախ տիրելու համար միայն Ալհամպրայի պալատը կը մնայ անառիկ : Ատել-Սիւզա Պուսպտիլի կողմէն պատգամաւոր կուգայ և զինագուլ կառաջարկէ անոր : Ասիկա կը մերժէ Մաւրիտանիկին առաջարկութիւնը և կը հրամայէ յանձնել իրեն Ալհամպրան : Ատել-Սիւզա բարկութեամբ և ստրտնալեօք հեռանալու վայրկենին կը տեսնէ Լէիլան : Սիրահար քաջազունը չկրնար հաւատալ իւր աչերուն, երազ տեսնել կը կարծէ, և իւր պաշտօնը մոռնալով՝ սիրոյ քաղցր յիշատակներով կսկսի յուզուիլ : Լէիլա ևս իւր սիրոյն բռնալի զգացումներովը կը համակուի, կը յուզուի և ինչ ըսելիքը չգիտեր : Ֆերաինանտ կը հրամայէ Արարացիին հեռանալ իսկոյն. Լէիլա չկրնար բացատրութիւն մը, որոշ և յուսադիր պատասխան մը տալ Մաւրիտանեան քաջին որն որ յուսաբէկ կանիծէ իւր մատնիչ սիրուհին և կը մեկնի : Լէիլա չկրնար գիմանալ այս տեսարանին և նուաղելով կիյնայ :

Երրորդ արարուածին Անտալուզի լեռներու մէջ անտառային հովիտ մը կերևայ ուր կայ վանք մը : Լէիլա՝ Ֆերաինանտի և Իզապէլի հրամանաւ ակամայ այս վանքը կը մտնէ կրօնուհի ըլլալու համար : Այս միջոցին Ատել-Սիւզա կուգայ իւր սիրուհին փնտռելու մասօք : Թշուառը կուղէ մեռնիլ կամ գտնել ու վայելել իւր սիրուհին. ո՛հ անդիմադրելի ջօրութիւն սիրոյ, որ քաջազուն հայրենասէրի մը սիրտը կը զրաւէ, և անտառէ անտառ կը թափառեցընէ զանիկա : Ատել-Սիւզա

կը կարծէ թէ Լէիլան զինքը չսիրեր ւլ, այլ Սպանիացիի մը տուած է իւր սիրտը : Ո՛հ, թըշուառ դու, մի վստահիր որու որ քեզ սիրել կերգնու, կաղաղակէ անիկա սիրաբեկ սիրտով :

Non ti fidare, o misero

Di chi giura amore.

Non ti fidar di Leila,

Ell' ha spergiuo il cor.

Մաւրիտանիկ իշխանը մինչդեռ իւր յուսահատութեան արձագանգը կը տարածէ հովիտին և լեռներուն վրայ, ահա անգիտէն վայրենի դաղանէ մը չտարբերող մարդ մը կերևայ, որ է Իսաղար : Ատել-Սիւզա կը ճանչնայ զանիկա, կը յիշէ աւոր զրպարտութեամբը Ալհամպրայի մէջ իւր բանտարկուիլը և վրէժը առնելու համար մենամարտիլ կառաջարկէ : Իսաղար ևս իմացած է թէ անիկա իւր աղջիկը կը սիրէ, և կռիւի չսկսած անոր սիրահար ըլլալը գիտնալ կը ձեռնայ : «Ո՛հ, այո՛, կըսէ Մաւրիտանիկ իշխանը, հասկցար սրտիս դաղտնիքը, այո՛, կը սիրեմ զանիկա, կը պաշտեմ այն կոյսը. որ գերմարդկային էակ մ'է ինծի համար, այլ, բա՛րէ, սիրադրուժը մատնեց զիս, և ես ահա կը մեռնիմ» :

Del mio cor penetrato hai l'arcano.

L'amo io sì, quella vergine adoro;

Essa è un ente per me sovrumano,

Ma tradimmi la perfida, e . . . io moro.

Այս պարագայիս երբ Իսաղար իւր թէ Արարացւոց և թէ Սպանիացւոց դէմ առնելութիւն ունենալը կը յայտնէ, Սիւզա բարկութեամբ կրակ կը կտրի և կսկսի մենամարտիլ, բայց կռիւին ատեն յանկարծ օրհնեցութեան մը երկնային ներգաշնակութիւնը կը լսեն, Ատել-Սիւզա կը յուզուի և Լէիլային անունը կուտայ : Աղջիկն է անիկա, կը պօռայ հրէայն : Աղջիկը, կը հարցունէ անիկա այլ յայլմէ ըլլալով, ըստ որում տակաւին նոր կիմանայ թէ իւր սիրուհին հրէայի մը, Իսաղարին աղջիկն է : Իսկ Իսաղար կատաղութեամբ լի վանքը կը վազէ, ներս կը մտնէ, իրօք հոն կը գտնէ Լէիլան, թեէն կը բռնէ դուռը կը բերէ և վանքին դրան առջև կը նահատակէ թշուառուհին :

ԼԷ ՄԻՋԵՐԱՊԷՐ

ՄԱՍՆ ԵՐԲՈՐԴ. ՄԱՐԻՈՒՍ

(ՏԷ՝ ԲԷ՝ 93.)

ԱՅԲ. ԲԵՆ. ԳԻՄԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ.

Միւզէնի սրճարանի ներքին սրահը հաւքուող այս երիտասարդները այլ և այլ նիւթերու վրայ կը խօսին. մէկը սկեպտիկութիւն կը քորոզէ, ինչպէս կրանթէր. միւսը քաղաքական խնդիրներով կը բաղի. այս՝ Գոթիս կը խաղայ, այն՝ իւր սիրուհիին վրայօք կը խօսի իւր բարեկամին հետ, և Մարիուս սեղանի մը վրայ կը լսած ունկնդրութիւն կընէ: Յանկարծ Պօսիւէ իւր մէկ խօսքը կը վերջէ՝ ըսելով.

— 18 յունիս. 1813. վաթերը.

“Մարիուս որ սեղանին վրայ ջրայ բոժոյսի մը քով կը լսած էր, կըսէ Հիւլիօն, վաթերը անուը լսելուն պէս իւր ձեռքը կը զիսկին վրայէն վերցուց և սկաւ ուշադիր դիտել խօսակցողները:

— Ո՛հ, ըսաւ Գուրֆէյրադ, այդ 13 թիւը տարօրինակ թիւ մ’է և զարմանք կուտայ ինձ: Պօսնաբարդի աղետաւոր թիւն է այդ:

Դիր Լուին առջեւ և Պրիւմբըրը ⁽¹⁾ ետեւ, և ճաշ կը հասնիս այդ մօրգուն ամբողջ ճախտագրին ինչ ըլլալը, ստիպյալ մասնաւոր և որոշ պարտադր մը կայ այս ճախտագրին մէջ, ըսել կուզեմ թէ սկզբնաւորութեան ետեւէն հասած է նաեւ վերջը:

— Ըսել կուզես ոճիրին ետեւէն քաւումը, ըսաւ Գուրֆէյրադին Լինթօլա, որն որ մինչև առաւելուն լուռ կը կենար:

Ոճիւր բառը չէր կրնար ընդունել ըլլալ Մարիուսի, որն որ արգէն կարի յոյժ յուզուած էր յանկարծ վաթերը անուան յառաջ բերուելէն:

Ոտքի վրայ ելաւ, յառաջացաւ յամբարար դէպ ՚ի Ֆրանսայի աշխարհագրական տախտակը որն որ պատին վրայ ապրածուած կախուած էր և որուն վարը խորշի մը մէջ սղախի կղզի մը կերեւար: Իւր մատը նոյն խորշին վրայ դրաւ և ըսաւ. Լհա

(1) Պրիւմբըր այն թուականն է, ուր Պօսնաբարձ Ֆրանսայի յիշաւորական կառավարութիւնը տարաբնակ, և ուսկէ ետք Գոթիսիւնաբը հաստատուելով ռազմապետութեան փոխուէրը, հանրապետութիւնը:

Գորսիւթան. սղախի կղզի մը որ կարի յոյժ մեծութիւն տուաւ Ֆրանսայի:

Իւրաքանչիւր ոք զգայ թէ բան մը սկսելու վերայ էր, ուստի ամէնքն ալ ուշադիր մտիկ ընելու պատրաստուեցան:

Լինթօլա պատասխանեց.

— Ֆրանսան որ և է Գորսիւթայի հարկաւորութիւն չունի մեծ ըլլալու համար. Ֆրանսան մեծ է, վասն զի Ֆրանսան է:

Մարիուս՝ բողբոջին յուզուած՝ կրկնեց.

— Լուսուած չընէ որ Ֆրանսան փոքրէլ ուղեմ, ստիպյալ Կաթոլիկներ անոր վրայ տեսցունելու զայն փորքել չէ: Պարոններ, ալ պէտք է որ խօսինք: Չեւ մէջ նորեկ մ’եմ ես, այլ կը խօստովանիմ թէ զիս կը զարմացնէք: Խնդրին որ կէտը կը դառնաինք. ո՛վ ենք մենք, դուք ո՛վ էք և ես ո՛վ եմ: Կոյսեր վրայ յայտնենք մեր կարծիքները: Խաղաղութեաններու պէս Պուսնաբարձ ըսելնիք լսելի, առ շեշտելով. դիտեալ որ մեծ հայրս ատոր տակէն տղէկը դիտէ. անիկա Պուսնաբարձէ կըսէ, Կը կարծէի թէ երիտասարդներ էք: Ինչ բանի վրայ է ուրեմն ձեր եռանդը. ինչ բանի կը գործածէք զայն, որո՞ւ վրայ կը հիանաք ուրեմն, եթէ կոյսեր վրայ չէք հիանար, և անիկ տակէն ինչ կը պահանջէք:

Հոս Մարիուս կսկի Կաթոլիկներ միտքը և հանձնորը մինչև երկինք բարձրացունել, Լերոպայի ստրատիք և զահեւութիւն զգրել ըլլալ մի առ մի նը կորագրել, և ապա անզուտ աւելնով մը շարաւորել:

— Պէտք է արդար ըլլանք, բարեկամներ. այսպիսի կայսեր մը կայսրութիւնը ըլլալ, ո՛հ, ժողովուրդի մը համար ինչ փառաւոր ճախտագիր, մասնաւոր երբ այս ժողովուրդը Ֆրանսան է, և որն որ իւր հանձնարը այս մարդուն հանձնարին հետ կը միացնէ: Երեւալ և տիրել, քայլել և յաղթանակել, մայրաքաղաքները զօրաց զօրաններ և իւր անձնապահ զինուորները թաղաւորներ ընել պետութիւններու անկումներ վաճել, զօրաց յարձուրման քայլափոխով մը Լերոպան կերպարանափոխել, սպառնալու ատեն զգայնել ամէնուն թէ ձեռքերնիւ Լասուոնոյ սուրին երախտակին վրայ է, միայն մէկ մարդի հետեւելով Լինթօլայի, Կեսարի և Դարլմանի հետեւել. ըլլալ ժողովուրդ այնպիսի մէկումը, որ ձեր ամէն արշաւը յետին հետ կը խառնէ պատերազմի մը յաղթութեան փառաւորութիւնը: Զարթուցիչ ժամացոյցի տեղ Լինթօլայի թնդանօթի ձայնը լսել, լուսային անդունդները

մէջ այնպիսի նորանշան բառեր նետել որոնք մըշ-
տանքնաւորապէս կը շողան, ինչպէս են Մարէնիօ,
Լըգօլ, Լալթրից, Իէնա, Վալերուֆ, դարերու
դէնիթին վրայ յաղթութեան աստեղատուններ ե-
րեան հանել, Ֆրանսայի կայսրութիւնը հռոմէական
կայսրութեան հետ զուգել, ըլլալ ազգերուն մեծը
և արտադրել բանականութիւն մեծը, իւր լէգէոննե-
րը բոլոր երկրիս վրայ թեւարկելու զընկէ՝ ինչպէս
լիւմը ամէն կողմէն իւր արծիւները կը զընկէ,
յաղթել, տիրել, շանթահարել, Լաբուայի մէջ
յաղթութիւններու շատութեամբ տեսակ մը ոտկե-
փայլ ժողովուրդ ըլլալ, պատմութեան մէջէն տի-
տաններու փողը զարնելով երգել, աշխարհիս եր-
կու անդամ տիրապետել՝ աշխարհակալութեամբ և
շացումով, ո՛հ, այս ամէնը վեհ ու բարձր է. աս-
կէ աւելի ի՞նչ մեծութիւն կրնայ ըլլալ:

— Ըղառութիւն, ըսաւ Գօմպլեֆէր:

Հիմա ալ ինք Մարիուս խոնարհեց իւր զը-
լուիւր, այս պարզ և ցուրտ խօսքը իբր պողպատ-
եայ սուրի մը ծայրը իւր գլուցաղնական աւելնին մէջ
տեղէն անցած էր, և կզգար անիկա թէ կանհեղէն
այն աւելնը: Երբ աչերը վեր վերցուց, Գօմպլեֆէր
արդէն հեռացած էր սրտհէն. ասիկա հաւանակա-
նաբար դո՛հ ըլլալով Մարիուսի զՆաբոլէոն մինչև
երկինք բարձրացունող խօսքերուն տուած պատաս-
խանէն, սրահէն մեկնած էր, և Լնժօլայէն՝ ի զատ
ամէնքն ալ ետեւէն դաշած էին: Սրահը պարպուած
էր: Լնժօլայ Մարիուսի հետ մինակ մնացած՝ ծան-
րութեամբ անոր կը նայէր: Սակայն Մարիուս
քիչ մը իւր դաղափարները վերածողովէն ետքը
ինքզինքը չյաղթուած կը կարծէր, իւր եռանդէն
մաս մը մնացած էր անոր սրտին մէջ և անշուշտ
Լնժօլայի դէմ հաւաքաբանօրէն պիտի յայտնուէր
այն սակաւ ինչ եռանդն ալ, երբ յանկարծ ձայն
մը լսուեցաւ որ սանդուղին վրայ իջնելով կերդէր:
Երգողը Գօմպլեֆէրն էր, իր երգն ալ հետև-
եալն էր:

Թէ կեսար ինձ տար
Պատերազմ և փառք,
Եւ թողուլ ինձ հարկ
Ըլլալ սէր մայրիս.
Կըսէի կայսեր
Գաւազան և գահ,
Քեզ ըլլայ, հա՛, հա՛.
Սիրեմ ես իմ մայր
Սիրեմ ես իմ մայր:

Գօմպլեֆէրի ձայնին անուշութիւնը ու վայ-
րենութիւնը տարօրինակ վսեմութիւն մը կուտար

այս երգին: Մարիուս, մտախոհութեան մէջ ին-
կած և նայուածքը ձեռնունի վրայ հաստատած,
զրիթէ մեքենապէս կրկնեց. մայրս...

Նոյն պահուն Լնժօլայի ձեռքին իւր ուսին
վրայ դրուիլը զգաց.

— Բաղաքացի, ըսաւ Լնժօլայ, «մայրս»
ոչ այլ սքէ բայց եթէ հանրապետութիւնը:

Լյոս իրիկունը Մարիուսի խորին գըղգու՛մը
տուաւ և հոգիին ալ տխուր մթութիւն մը: Լնիկա
զգաց ինչ որ երկիրը զուցէ կզգայ այն վայրկենին՝
ուր երկաթը զայն կը բանայ ցորենի հատը հոն
զետեղելու համար: Երկիրը միայն վէրքը կզգայ.
բողբոջին սարսուռը և պտուղին արդիւնքը ետքէն
կարտադրին:

Մարիուս տխուր մնաց: Հազիւ թէ հաւատքի
մը տէր եղած էր, և արդ պէ՛տք էր ուրեմն ուրա-
նալ զայն: Ինքնին բացատարան պատասխան տու-
աւ: Յայտնեց ինքզինքին թէ չէր ուզեր տարախու-
սիլ, այլ ակամայ սկսաւ տարախուսելու: Լնտանելի
վիճակ մ'է մարդուս՝ երկու կրօնքի մէջ տեղ
դառնելը, մինն այն՝ ուսկէ դեռ դուրս ելած չէ,
և միւսն ալ այն՝ ուր դեռ մտած չէ անիկա. և
վերջապետեքը միայն հոլամուկ (կե՛ճէ դուշու)
հոգիներու հաճելի են: Մարիուս համարձակ բիբ
մ'էր և ճշմարիտ լուսոյ կը կարօտէր: Տարախուսի
կիսալոյսերը անհաճոյ էին անոր: Իւր դառնած
գիրքը բռնելու և հոն մնալու փափաք ունենալու
վը հանդերձ, անդիմադրելի կերպիւ ստիպուած էր
անիկա շարունակելու, յառաջանալու, քննելու,
մտածելու և աւելի հեռի երթալու: Լյոս ստի-
պումը դէպ'ի ո՛ր պիտի առաջնորդէր զանիկա:
Իւր հօրը մօտենալու դիտաւորութեամբ այնչափ
քայլեր առած ըլլալէն ետք՝ հիմա կը վախնար զին-
քը անկէ հեռացնող քայլեր ունենլու:

Մարիուս Միւզէնի սրճարանը յաճախել կը
դադրի, բայց կեանքի հարկաւորութիւնները կըս-
կսին նեղել զինքը: Օր մը պանդոկապետը կըսէ
իրեն.

— Պ. Գուրֆէյրադ քեզի համար երաշխաւոր
եղաւ.

— Լյո՛ւ.

— Բայց ստակի պէտք ունիմ.

— Ըլաչէ Պ. Գուրֆէյրադին որ հետս տես-
նուի:

Գուրֆէյրադ կուգայ, պանդոկապետը անոնց
քովէն կը հեռանայ: Լնտան Մարիուս կը պատմէ
իւր բարեկամին ինչ որ դեռ միտքէն անցած չէր ը-
սել, թէ ինք զրեթէ մինակ է աշխարհիս վրայ և
թէ ծնողք չունի:

— Ուրեմն ի՞նչ պիտի ըլլաւ, հարցուց Գուրֆեյրադ :

— Ես ալ չեմ գիտեր, պատասխանեց Մարիուս :

— Ի՞նչ պիտի ընես .

— Ես ալ չեմ գիտեր :

— Ստակ ունի՞ս .

— Տասն և հինգ ֆրանկ .

— Կուղէս որ փոխ տամ քեզի .

— Ըմենեիս .

— Չգետա ունի՞ս .

— Ըհա ունեցածս .

— Ըդամանդեղէն ունի՞ս .

— Ժամացոյց մը .

— Ըրծաթեայ .

— Ոսկեղէն, և ահա սա է .

— Հանդերձաւաճառ մը կը ճանչնամ որ քանի և «Երբէք» ծախու կառնէ :

— Շատ լաւ .

— Ըլ միայն մէկ բանթալօն, մէկ ժիլէ, մէկ գլխարկ և մէկ սեթրի կունենաս :

— Կաւ կօշիկներս :

— Ի՞նչ, բոկոտան մնալ չես ուզեր, ի՞նչ ճութութիւն :

— Ըյս ամէնը բաւական բան պիտի ըլլայ :

— Կը ճանչնամ նաեւ ժամագործ մը որ ժամացոյց դախու կառնէ :

— Եաւ է :

— Ոչ, Պարոն, լաւ չէ : Ետքը ի՞նչ պիտի ընես :

— Ինչ որ հարկ է . դէթ ինչ որ պատուակիր մարդ մը կրնայ ընել :

— Ընդլիարէն գիտե՞ս :

— Ոչ :

— Ըլմաներէն :

— Ոչ :

— Ըւելի դէշ :

— Ինչո՞ւ :

— Ըստ որում եթէ գիտնայիր, դրավաճառ բարեկամի մը համար Գերմաներէն կամ Ընդլիարէն յօդուածներ կրնայիր թարգմանել, ստոյգ է թէ ոչինչ է վաճարուածը, բայց ինչ և է կրնայիր ապրիլ անով :

— Ուրեմն անդլիարէն և գերմաներէն պիտի սորվիմ :

— Մինչև սորվիլդ ի՞նչ պիտի ընես :

— Չգետներս և ժամացոյցս պիտի ծախեմ, Հանդերձաւաճառը կանչել կուտան և քսան

ֆրանկի կը ծախեն աւելորդ զգեստները, նոյն ժամացոյցը քառասունը հինգ ֆրանկի կը վաճառեն ժամագործին :

Մարիուս իր 15 ֆրանկին հետ ընդ ամէնը 80 ֆրանկ կունենայ :

— Պանդոկապետին հաշիւը ի՞նչ պիտի ընես, ըսաւ Գուրֆեյրադ :

— Ըդէկ ըսիր, այդ միտքէս չանցաւ :

Պանդոկապետը հաշիւը կը բերէ և Մարիուս կը վաճարէ պարտքը, որ 70 ֆրանկ էր :

— Միայն 10 ֆրանկս մնաց, ըսաւ Մարիուս :

— Ե՛, ադէկ, ըսաւ Գուրֆեյրադ, մինչև անդլիէրէն սորվիլդ հինգ ֆրանկ ծախք պիտի ընես, և հինգ ֆրանկ ալ մինչև գերմաներէն սորվիլդ . . . :

Ըռաւօտ մը Մարիուս դպրոցէն դառնալու ժամանակ նամակ մ'ընդունեցաւ իւր մօրաքոյր Ժիլնօրմանէն, որն որ 30 լուիտօր զրկած էր : Մարիուս ետ զրկեց այս ստակը, յարգալի նամակ մը գրելով ուր բանէ մը կարօտութիւն չունենալը կը յայտնէր : Ըյս վայրկենիս միայն երեք ֆրանկ ունէր անիկա :

Իզմիրի դպրոցներուն նկատմամբ Երբեքի մէջ հրատարակուած նամակին պատասխան մը ընդունեցանք, զոր կստիպուինք յաջորդ թուով հրատարակել :

ԾԱՂԱԿ 91 Թիւին մէջ քանի մը սխալներ ըստ պրոպեր են .

Երես .	տող .	սխալ .	ուղղի .
230	27 .	ամէն .	զմեծ .
„	34 .	սիրեն .	սիրէն .
231	16 .	ոյժդ .	ոյժն .

ՀԱՐԱՐԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ

ՔՐ . ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՀԱՐԱՐԻՐԵՆ

ՏՊԱԳՐՈՒՐԸՆԵ ՏԵՏԵՆԵՆ